

Adam SZWEDA

Najazdy litewskie na ziemię dobrzyńską na przełomie XIII/XIV wieku

„Lithuani spoliant terram Dobrinensem” — tak jeden z rozdziałów swoich Roczników zatytułował Jan Długosz¹. Wiek XIII i I połowa wieku XIV wielokrotnie dawały rocznikarzom okazję do odnotowywania podobnych wzmianek. Najazdy Litwinów, a do lat 80-tych XIII w. również innych ludów bałtyjskich, pierwotnie mające tylko charakter łupieski i wynikające ze względów ekonomicznych² nabrały w miarę krzepnięcia nadniemeńskiego państwa konkretnego wymiaru politycznego, jako wyznacznik stanu kontaktów wielkiego księstwa z sąsiadami.

Przedmiotem niniejszych rozważań jest ziemia dobrzyńska w swych granicach z końca XIV w., tzn. obszar między Drwęcą a Skrwą³, mimo że w okresie wcześniejszym nie stanowił on jednolitego organizmu politycznego. Pozostając pierwotnie w granicach Mazowsza, po śmierci Bolesława Konradowica (1248) została przejęta przez jego brata Kazimierza. Gdy ten w 1267 r. zmarł dokonano podziału: dobrzyńska część kasztelanii słońskiej, mała kasztelania michałowska oraz łączący je pas ziemi między Gnilszczyzną a Rypienicą znalazły się w inowrocławskim księstwie Ziemomysła, pozostała część jej terytorium z Dobrzyńniem, Rypinem i Kikołem weszła do księstwa łeczycko-brzeskiego młodszych synów Kazimierza — Władysława Łokietka, Kazimierza II i Siemowita. Osobne księstwo dobrzyńskie dla Siemowita wydzielone zostało ok. 1287 r. Nieco później najmłodszy Kazimierzowicz powiększył swoje władztwo o Szpetal oraz o dobra osieckie należące do kasztelanii michałowskiej⁴.

¹ Jan Długosz, *Annales seu Cronicae inclicti Regni Poloniae*, wyd. Jan Dąbrowski i in., Warszawa 1964–1985 (dalej: Długosz), ks. IX, s. 120.

² Por. H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno 1931–1932, t. I, s. 173.

³ Zob. Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w XIII i XIV wieku*, Warszawa–Poznań 1974, ryc. 9.

⁴ Dokładnie omawia te kwestie J. Bieniak, *Kształtowanie się terytorium ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu*, *Zapiski Historyczne*, t. 51:1986, z. 3, s. 8–15.

Zagony bałtyjskie nękały ziemię dobrzyńską już bardzo wcześnie — niewątpliwie przekraczali Drwęcę Prusowie pustoszący sąsiednią ziemię chełmińską. Środkiem zaradczym miało być organizowane przez książąt osadnictwo rycerskie, którego zadaniem było powstrzymywanie napastników — jako jego relikw pozostawiał późniejszy kompleks dóbr Doliwów i Cholewów rozciągający się właśnie nad Drwęcą⁵. Spokojniejszy dla Dobrzyńian był niewątpliwie końcowy okres panowania Kazimierza I, który najprawdopodobniej zawarł antykrzyżackie porozumienie z litewskim władcą Mendogiem⁶. Wkrótce wybuchnięcie krajowi przyniosła śmierć Mendoga i zamieszki wewnętrzne na Litwie⁷.

Od końca lat 60-tych XIII w. niebezpieczeństwo najazdów znowu zaczęło wzrastać, tym bardziej, że oddziały litewskie mogły liczyć na swobodny przemarsz przez Mazowsze, które po tragicznej śmierci księcia Siemowita Konradowicza w 1262 r. wycofało się z prowadzonej przez niego w sojuszu z Krzyżakami antylitewskiej polityki⁸.

Już we wrześniu 1269 r. łupieski najazd dotknął Kujawy⁹. Litwini mogli na nie dotrzeć bądź przez Mazowsze, bądź przez Prusy i ziemię chełmińską. Źródła krzyżackie milczą w tym czasie o zaatakowaniu terytoriów zakonnych, więc droga najeźdźców biegła raczej przez neutralne Mazowsze. Można wobec tego przypuszczać, że zaatakowane zostały sąsiadujące z Mazowszem Kujawy brzeskie a niewykluczone, iż na trasie przemarszu oddziałów litewskich znalazła się ziemia dobrzyńska.

Po raz kolejny zagony litewskie, wspierane teraz przez Jaćwięgów, zawiąły nad Wisłę w 1277 r. Według kronikarza krzyżackiego zniszczone zostały ziemie brzeska, łączycka i dobrzyńska¹⁰. Polskie źródła rocznikarskie odno-

⁵ B. Śliwiński, Kształtowanie się własności rycerskiej w północnej części ziemi dobrzyńskiej, *ibidem*, t. 50:1985, s. 4, s. 22.

⁶ Preussisches Urkundenbuch, wyd. R. Philippi, A. Seraphim i in., Königsberg-Marburg 1882-1973, t. I, cz. II, nr 188; zob. J. Powierski, Stanowisko polityczne książąt polskich wobec ludów bałtyjskich i Zakonu Krzyżackiego w okresie nasilenia najazdów litewskich (1261-1263), *Acta Baltico-Slavica*, t. 15:1983, s. 30-34. O wcześniejszych najazdach na ziemię dobrzyńską zob. A. Bogucki, Kasztelania i powiat rypiński w średniowieczu, *Ziemia Dobrzyńska*, t. 2:1992, s. 9.

⁷ *Regesta Lithuaniae*, t. I, wyd. H. Paszkiewicz, Warszawa 1930, nr 422; J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1990, s. 50.

⁸ K. Wiliński, Walki polsko-pruskie w X-XIII w., Łódź 1984, s. 192; K. Pacuski, Ziemia gostynińska od XII w. do 1462 r. na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, Warszawa 1990, s. 100. W latach następnych neutralność zastąpił sojusz, Bolesława II z Litwą, por. A. Szweda, Sprawa najazdu litewskiego na Mazowsze w 1302 r., w: *Europa Środkowa i Wschód w polityce Piastów, Toruń (w druku)*.

⁹ Długosz, ks. VII, s. 163 — informacja ta pochodzi z zaginionego źródła por. A. Semkowicz, Krytyczny rozbiór „Dziejów Polskich” Jana Długosza (do roku 1384), Kraków 1887, s. 288.

¹⁰ *Chronicon terrae Prussiae von Peter von Dusburg*, wyd. M. Toeppen (dalej: Dusburg), w: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. I, Leipzig 1868, s. 138.

towują tylko zdobycie Łęczycy i uprowadzenie w niewolę 40 tysięcy ludzi¹¹ (jest to oczywiście liczba przesadzona). Jednocześnie Jaćwięgowie dowodzeni przez Skumanda najechali ziemię chełmińską niszcząc wiele grodów m.in. Grudziądz i Zantyr¹². Uzasadniony jest pogląd, że akcje te stanowiły jedną całość w ramach aktywnej antykrzyżackiej polityki wielkiego księcia Trojdena, a uderzenie na ziemię polskie było dywersją mającą odwrócić uwagę Krzyżaków od głównego celu ataku, jakim była część państwa zakonnego — ziemia chełmińska¹³.

Następny przekaz związany z interesującą nas tematyką zamieszcza na podstawie nieznanego dzisiaj źródła mazowieckiego¹⁴ Jan Długosz pod rokiem 1287¹⁵. Według jego relacji Litwini, wraz z Prusami i Żmudzinami, wtargnęli do ziemi dobrzyńskiej gdzie właśnie objął władzę Siemowit, zajęli sam Dobrzyń, który splądrowali i razem z łupami i jeńcami wrócili do siebie. W wyniku tej napaści życie straciło ponoć 3 tysiące ludzi. W dalszym ciągu swej narracji opisuje Długosz odwetową wyprawę Leszka Czarnego, który jednak zamiast na Litwę skierował się na czerskie księstwo swego niedawnego rywala do tronu krakowskiego — Konrada Siemowitowica¹⁶. Jak słusznie zauważyli wydawcy „Annales” trudno mieć tutaj całkowite zaufanie do przedstawionej przez kronikarza datacji. Wydaje się, że opisana przez niego mazowiecka wyprawa Leszka odnosi się do wydarzeń z lat 1285–1286, kiedy to książę krakowski pokonał buntowników (wezwali oni na tron Konrada czerskiego) pod Bogucicami (3 V 1285) a następnie na jego polecenie kasztelan sieradzki Mateusz najechał księstwo Konrada¹⁷. Wkrótce potem Litwini wraz z Rusinami wspierającymi Konrada w jego walce z młodszym bratem — Bolesławem płockim zdobyli i złupili Sochaczew oraz, być może, Płock¹⁸. Nie jest wykluczone, że przy tej okazji oddziały litewskie zapuściły się na ziemię dobrzyńską. Wzmocnią tę hipotezę fakt, że znajdowała się ona pod rządami trójki Kazimierzowiców — Łokietka, Kazimierza i Siemowita (ten ostatni nie miał chyba jeszcze wydzielonej odrębnej dzielnicy), którzy, zwłaszcza Łokietek, byli sojusznikami Bolesława płoc-

¹¹ Rocznik Traski, w: Monumenta Poloniae Historica, wyd. A. Bielowski i Komisja Historyczna AU (dalej: MPH), Lwów 1872–1893, t. II, s. 843; Rocznik małopolski, w: ibidem, t. III, s. 176.

¹² Dusburg, s. 137.

¹³ J. Szymczak, Ziemie łęczycka i sieradzka terenem działań wojennych w XII i XIII wieku, Rocznik Łódzki, t. 20:1975, s. 215; J. Powierski, Dobra ostrowicko-golubskie biskupstwa wrocławskiego na tle stosunków polsko-krzyżackich w latach 1235–1308, Gdańsk 1977, s. 83.

¹⁴ A. Semkowicz, Krytyczny rozbiór, s. 308.

¹⁵ Długosz, ks. VII, s. 243.

¹⁶ Ibidem, s. 243–244.

¹⁷ Zob. B. Włodarski, Udział Rusi halicko-włodzimierskiej w walce książąt na Mazowszu, w: Wieki Średnie, Warszawa 1962, s. 177–178; E. Suchodolska, Dzieje polityczne (połowa XIII — połowa XIV wieku), w: Dzieje Mazowsza do 1526 roku, Warszawa 1994, s. 189.

¹⁸ B. Włodarski, Udział Rusi, s. 178; E. Suchodolska, Dzieje polityczne, s. 189.

kiego. Należy więc najazd ten datować raczej na pierwsze miesiące 1286 r., a nie na rok następny¹⁹.

Kilka lat później litewscy wojownicy prowadzeni przez Witenesa pojawili się na Kujawach i w ziemi łęczyckiej. Władysław Łokietek i Kazimierz wezwali na pomoc krzyżackiego mistrza pruskiego Meinharda, gdy jednak doszło do walki Polacy musieli uciec, co skłoniło do odwrotu również zakonników. Wydarzenia te Dusburg opisuje pod rokiem 1292²⁰. Niedokładna dla tego okresu chronologia krzyżackiego kronikarza spowodowała próby precyzyjnego określenia czasu, w którym najazd się odbył. S. Zajączkowski i J. Karwasińska kładą go na rok 1291²¹. Według J. Bieniaka należy go ostrożnie umieścić w latach 1291–1293²². Natomiast J. Powierski starał się wykazać, że wyprawa ta odbyła się raczej po sieradzkiej ugodzie Łokietka z Wacławem II, a więc po październiku 1292 r., gdyż tylko wówczas Krzyżacy udzieliliby książętom polskim wsparcia²³. Ostatnio T. Nowakowski zestawiając itineraria osób biorących udział w obronie Kujaw, a więc landmistrza pruskiego Meinharda, Władysława Łokietka i jego brata Kazimierza udowodnił, że Litwini najechali ziemię polskie w maju 1292 r.²⁴, co przywraca zaufanie do daty podanej przez Dusburga.

Jak słusznie twierdzi J. Bieniak, nieobecność w przekazie kroniki Siemowita dobrzyńskiego (a jest mało prawdopodobne by najazd ominął jego księstwo) przemawia za tym, że właśnie wtedy dostał się on do litewskiej niewoli²⁵. O tym, że władca Dobrzynia w niej przebywał dowiadujemy się dzięki zeznaniom podkomorzego łęczyckiego Marcina Ogończyka podczas procesu polsko-krzyżackiego w 1339 r. W czasie nieobecności księcia rządu opiekuńcze sprawował w Dobrzyniu Władysław Łokietek²⁶. Znany jest jeden dokument Łokietka, na którym występuje on z tytułem księcia dobrzyńskiego. Został on wystawiony 7 IX 1295 r.²⁷, a więc jeszcze wtedy Siemowit był uwięziony. Wolność odzyskał przed 2 VI 1297 r., kiedy to pojawia się jako wystawca dokumen-

¹⁹ Datację Długosza przyjmuje J. Powierski, *Dobra*, s. 177.

²⁰ Dusburg, s. 155–156.

²¹ S. Zajączkowski, *Przymierze polsko-litewskie 1325 r.*, *Kwartalnik Historyczny*, t. 40:1926, s. 584–585; J. Karwasińska, *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie 1253–1343*, Warszawa 1927, s. 83–84.

²² J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy, ziemię łęczycka i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300–1306*, Toruń 1969, s. 222.

²³ J. Powierski, *Dobra*, s. 185.

²⁴ T. Nowakowski, *Małopolska elita władzy wobec rywalizacji o tron krakowski w latach 1288–1306*, Bydgoszcz 1993, s. 131–132.

²⁵ J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy*, s. 221–222; zob. też J. Powierski, *Dobra*, s. 185.

²⁶ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, wyd. I. Zakrzewski, t. I, Poznań 1890, s. 251, art. XIII.

²⁷ *Kodeks dyplomatyczny Polski*, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczkowski i in., Warszawa 1847–1887 (dalej KDP), t. II, nr 158.

tu, którego odbiorcą był rycerz Niemsta²⁸. Sądzę, że datę uwolnienia Siemowita można uściślić. Jeszcze z 1295 r. znamy sprzedaż Zielina dokonaną przez kasztelana brzeskiego Przeclawa z Osiecin za zgodą synów: Jałbrzyka i Rozdziała biskupowi wrocławskiemu Wiśławowi. Uzyskane z tej transakcji 100 grzywien miało posłużyć do wykupu z litewskiej niewoli syna Przeclawa — Ubysława, który popadł w nią niewątpliwie przy okazji tego samego najazdu, co książę. Po uwolnieniu miał Ubysław dołączyć swoją zgodę na pozbycie się Zielina²⁹. Wątpliwe, by Siemowit został wypuszczony z niewoli później niż inni jeńcy, dlatego możemy przyjąć, że nastąpiło to najpóźniej w I połowie 1296 r. Wobec powyższych ustaleń ostatecznie muszą upaść poglądy starszej literatury datującej uwięzienie dobrzyńskiego księcia bądź na rok 1300³⁰, bądź na 1305³¹.

Po powrocie do swego księstwa Siemowit ożenił się z córką księcia halickiego Lwa — Anastazją, która po śmierci męża (ok. 1312 r.) przez wiele lat sprawowała regencję z tytułu opieki nad synami: Władysławem i Bolesławem³².

Wypad Litwinów na ziemię polskie w roku 1295 znamy tylko z lakonicznych wzmianek rocznikarskich: „Eodem anno Litwani vastaverunt usque in Gnoyno”³³. Dotyczył on, jak słusznie stwierdziła starsza literatura miejscowości tej nazwy leżącej w Małopolsce³⁴. Zdaniem J. Powierskiego może tutaj chodzić o Gnojno położone pod Bobrownikami³⁵, jednak najazd na obszar ziemi dobrzyńskiej i Kujaw akurat w momencie, gdy, jak stwierdziliśmy były w toku starania o uwolnienie jeńców wziętych w 1292 r. nie znajduje uzasadnienia. Natomiast wyprawa małopolska, oprócz celów czysto łupieskich, mogła mieć również swój kontekst polityczny. W tym czasie sojuszem z Litwą był związany Bolesław płocki — wskazuje na to fakt udostępnienia przez niego grodu w Wiźnie wojownikom Witenesa³⁶. Władca ten dał się również poznać jako sprzymierzeniec Łokietka w jego walce o tron. Zachwianie tego przymierza po

²⁸ S.M. Szacherska, Kancelaria Siemowita księcia dobrzyńskiego, *Studia Źródłoznawcze*, t. 11:1966, dok. nr 3; por. J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy*, s. 222.

²⁹ KDP, t. II, nr 152 (dokument bez daty dziennej): „... quam vendicionem per filium meum Ubislaum, qui captivus in Lyvonia detinetur, cum de eadem pecunia fuerit redemptus, promitto confirmare”.

³⁰ M. Aschkewitz, *Geschichte des Dobriner Landes*, *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung*, Jg. 8:1943, H.3, s. 269.

³¹ S. Zajączkowski, *Przymierze polsko-litewskie*, s. 585; E. Długopolski, *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Wrocław 1951, s. 226.

³² K. Jasiński, *Genealogia Piastów dobrzyńskich władców Rypina*, w: *Rypin. Szkice z dziejów miasta, Rypin 1994*, s. 13–20.

³³ *Rocznik Traski*, w: MPH, t. II, s. 853; *Rocznik Sędziwoja*, w: *ibidem*, s. 879.

³⁴ S. Zajączkowski, *Przymierze polsko-litewskie*, s. 585; H. Paszkiewicz, *Jagiellonowie a Moskwa*, t. I, Warszawa 1933, s. 159, przyp. 2.

³⁵ J. Powierski, *Dobra*, s. 163.

³⁶ *Dusburg*, s. 158–160.

małżeństwie Bolesława z Kunegundą było chwilowe³⁷. Sam Łokietek z kolei, od roku 1293 począwszy, podejmował starania o odzyskanie władzy w Małopolsce³⁸. Niewykluczone więc, że zarówno najazd z 1295, jak i z roku następnego³⁹ były między innymi skierowane przeciwko panowaniu Przemyślidów w Polsce.

Również wcześniejsza, bo z 1294 r., wielka wyprawa Witenesa na Łęczycę najprawdopodobniej ominęła terytorium ziemi dobrzyńskiej⁴⁰. Oddziały litewskie maszerowały bowiem przez Mazowsze przeprawiając się przez Wisłę pod Wyszogrodem lub Zakroczymiem⁴¹, a zatem znacznie na południe od Dobrzynia.

Niemniej Dobrzynianie nie zaznali zbyt długiego okresu spokoju. Kolejny najazd dotknął ich już w roku 1300⁴². Piotr Dusburg pisał przy tej okazji, niewątpliwie z dużą przesadą, o 6 tysiącach wojowników, którzy straszliwie spustoszyli ziemię dobrzyńską. Szczególnie ucierpiała zapewne północna jej część skoro oddział napastników przekroczył Drwęcę, niszcząc dwie wsie w ziemi chełmińskiej — ostatecznie Litwini zostali tutaj rozbici przez Krzyżaków. Podczas szybkiego odwrotu bałtyjskich wojowników wielu z nich utonęło przy przeprawie przez Narew⁴³. Być może wracali oni do kraju wykorzystując swoją bazę w mazowieckiej Wiźnie⁴⁴.

Wydarzenia te zbiegły się w czasie z zajęciem dzielnic Łokietka przez władzę czeską, której poparcia udzielili także Krzyżacy⁴⁵, skutkiem czego Siemowit dobrzyński nie mógł liczyć na pomoc swego brata — przeciwnie sam udzielał schronienia jego zwolennikom z sąsiednich ziem⁴⁶. W tym wypadku nie powstrzymał Litwinów sojusz ze stronnikiem Łokietka — Bolesławem mazowieckim, przeważała chęć zdobycia bogatych łupów, przy nadziei na całkowitą bezkarność.

Początek XIV w. to okres, gdy w księstwie dobrzyńskim bardzo dobitnie zdawano sobie sprawę z zagrożenia najazdami. Poczucie to wzrosło zapewne

³⁷ Zob. K. Pacuski, *Mazowsze wobec walk o władzę w Polsce na przełomie XIII/XIV wieku*, *Kwartalnik Historyczny*, t. 85:1978, s. 595.

³⁸ T. Nowakowski, *Małopolska elita*, s. 101.

³⁹ *Rocznik Traski*, w: MPH, t. II, s. 853; *Rocznik małopolski*, w: *ibidem*, t. III, s. 186.

⁴⁰ Odmiennego zdania jest S.M. Szacherska, *Kancelaria Siemowita*, s. 91 — autorka nie przytacza jednak argumentów na rzecz swojego stanowiska.

⁴¹ Zestawienie źródeł: *Regesta Lithuaniae*, t. I, nr 717, 718; S. Zajączkowski, *O przejściach przez Błota Łęczyckie w średniowieczu. Studia z geografii historycznej*, Wrocław 1976, s. 108–116 tam też dalsza literatura; por. J. Szymczak, *Ziemia łęczycka i sieradzka*, s. 223.

⁴² Dusburg, s. 165–166.

⁴³ *Ibidem*, s. 166.

⁴⁴ Zob. A. Kamiński, *Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego*, *Rocznik Białostocki*, t. 1:1961, s. 55, przyp. 139.

⁴⁵ Szczegółowo o tych wydarzeniach zob. J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy*, s. 50–52, 86–90, 130–134, 223–224.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 224.

po litewskim ataku na Wielkopolskę we wrześniu-październiku 1305 r., kiedy to zostały zniszczone okolice Kalisza i Stawiszyna⁴⁷. Najprawdopodobniej po to, by zapewnić sobie pomoc swego najpotężniejszego sąsiada — Zakonu krzyżackiego Siemowit nadał braciom 3 II 1306 r. 200 łanów w Grążawach, a jeśli by tam nie starczyło ziemi to w Księtem, oraz 50 łanów w lasach nad Drwęcą, między Golubiem a Modrzynami i młyn⁴⁸.

Świadectwem świadomości zagrożenia wśród mieszkańców ziemi dobrzyńskiej jest dokument wystawiony 1 X 1309 r. przez biskupa płockiego Jana dla kilku mieszczan toruńskich, posiadających dobra dziedziczne w położonych w kasztelanii słońskiej wsiach Łążyn i Obrowo. Dyplom ten dotyczy wysokości płaconej przez nich dziesięciny, która w okresie wolnizny miała wynosić 8 grzywien, po jej upływie 18 grzywien, a w przypadku spustoszenia tych wsi przez Litwinów mieszczanie ci: Piotr „de Neza”, Jan, Bertram, Tylman zwany Rebber i Henryk zwany Rad oraz ich poddani mieli oddawać plebanowi w Czernikowie dziesięcinę snopową⁴⁹. Po roku 1305 aktywność litewskiego władcy Witenesa zwrócona była głównie przeciwko Krzyżakom urządzającym systematyczne rejsy na jego państwo. Litwini w sojuszu z Rygą odnosili w tej walce wiele sukcesów⁵⁰. Pod znakiem ciągłych walk z Zakonem upłynęły też pierwsze lata panowania brata i następcy zmarłego w 1315 r. Witenesa — Giedymina⁵¹. Z tych przyczyn inni sąsiedzi Litwy nie byli niepokojeni najazdami. Przez dosyć długi czas spokojna była również dzielnica dobrzyńska.

Sytuacja zmieniła się w latach 1322–1324, kiedy to Giedymin wyraził chęć przyjęcia chrześcijaństwa rozwijając, w sojuszu z arcybiskupem ryskim, działania dyplomatyczne przeciwko Zakonowi. Innym istotnym faktem na scenie politycznej była śmierć ostatnich Romanowiczów i wprowadzenie na tron halicko-włodzimierski Bolesława, syna księcia mazowieckiego Trojdena Bolesławowica i Marii, córki Jerzego Lwowicza⁵². W kontekście tych wydarzeń ostatni interesujący nas najazd litewski na ziemię dobrzyńską — we wrześniu 1323 r. odbił się szerokim echem w państwach z Litwą sąsiadujących — odnotowały go nie tylko źródła polskie i pruskie, lecz również inflanckie.

⁴⁷ Regesta Lithuaniae, t. I, nr 782, 787; zob. J. Bieniak, Wielkopolska, Kujawy, s. 148–149.

⁴⁸ Preussisches Urkundenbuch, t. I, cz. II, nr 854. Z kwestią litewską wiąże to nadanie wielu autorów, m.in. J. Karwasińska, Sąsiedztwo, s. 133; M. Aschkewitz, Geschichte, s. 269; A. Bogucki, Powiat rypiński w średniowieczu, w: Szkice rypińskie, Bydgoszcz 1967, s. 52; odmiennie J. Bieniak, Wielkopolska, Kujawy, s. 246–247 — według tego badacza nadanie miało zapewnić Siemowitowi krzyżackie gwarancje utrzymania nabytków (kosztem księstwa inowrocławskiego) na lewym brzegu Drwęcą.

⁴⁹ Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza, cz. II, wyd. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, (dalej: NKDM), Wrocław 1989, nr 121.

⁵⁰ H. Paszkiewicz, Jagiellonowie, t. I, s. 163–165.

⁵¹ Ibidem, s. 252–254.

⁵² Zob. J. Wyrozumski, Litwa w polityce Piastów, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia XXVI, Toruń 1992, s. 60–62.

Wielu problemów przysporzyła historykom właściwa datacja tej wyprawy. Współczesny wydarzeniem Dusburg opisuje zniszczenia Dobrzynia pod rokiem 1323 „in die exaltacionis sancte crucis” (14 września)⁵³. Również tylko o tej dacie wspomina list biskupa warmińskiego Eberharda i jego kapituły z 16 X 1323 r.⁵⁴, a biskupi pruscy 24 X tegoż roku wspominają: „... ex novis experimentis lamentosis novissime in terra Dobrynensi ...”⁵⁵. Natomiast rada miasta Rygi w liście do rajców Lubeki (początek 1324) informuje o zaatakowaniu Dobrzynia niedługo przed zawarciem pokoju między Litwą a Zakonem Krzyżackim, co nastąpiło w październiku 1323 r.⁵⁶ Źródła polskie, nieco późniejsze, podają jako datę tego wydarzenia albo rok 1323 (tak „Spominki gnieźnieńskie” — ale z datą dzienną „in conversione sancti Pauli” — 25 I)⁵⁷, albo 1321 („Spominki sochaczewskie”)⁵⁸ — ale niewątpliwie chodzi tutaj o jeden fakt, przy czym słuszność należy przyznać źródłom pruskim i inflanczkim rejestrującym wydarzenia sobie współczesne.

Już pierwszy historyk opisujący te zdarzenia, Jan Długosz dysponując różnymi źródłami przyjął istnienie dwóch najazdów litewskich na ziemię dobrzyńską — w 1321 i 1323 r.⁵⁹ Autorzy współcześni bądź poszli w jego ślady⁶⁰, lub, w większości trafnie interpretując przekazy źródłowe przyjęli tylko napad z 1323 r.⁶¹ Wszelkie niejasności w sprawie datacji tej wyprawy wyjaśnił J. Bieniak, ustalając jej czas na wrzesień 1323⁶².

Sporna jest geneza najazdu. List rajców ryskich jako jego sprawcę jednoznacznie wskazuje księcia płockiego Wacława (Wańka), zięcia Giedymina. To no miał spowodować zaatakowanie przez litewskie oddziały księstwa swojej ciotki („... in terram scilicet materterae sue, ducisse de Doberin”) Anasta-

⁵³ Dusburg, 188; zob. też *Canonici Sambiensis epitome gestorum Prussie*, wyd. M. Toeppen, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, t. I, s. 282.

⁵⁴ *Liv-, Est-und Kurländisches Urkundenbuch*, Abt. 1, wyd. F.C. Bunge i in. (dalej: LEK Urk.), Reval-Riga 1853–1910, t. II, nr 695.

⁵⁵ *Ibidem*, nr 696.

⁵⁶ *Ibidem*, t. VI, nr 3072.

⁵⁷ *Spominki gnieźnieńskie*, w: MPH, s.n., t. VI, wyd. B. Kürbis, Warszawa 1962, s. 98.

⁵⁸ *Spominki płockie*, w: MPH, t.III, s. 119; *Spominki sochaczewskie*, w: *ibidem*, s. 119.

⁵⁹ Długosz, ks. IX, s. 120, 126–127; por. A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór*, s. 342–343.

⁶⁰ A. Bogucki, *Powiat rypiński*, s. 53.

⁶¹ Por. literaturę podaną w przyp. 64. Tylko Z. Guldon i J. Powierski, *Dzieje Dobrzynia do końca XVIII wieku*, w: *Z dziejów ziemi dobrzyńskiej*, Toruń 1966, s. 8 piszą błędnie o jednym najeździe litewskim — z 1321.

⁶² J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy*, s. 114, przyp. 410–411 — jako decydujący argument posłużył tutaj fakt, że rycerz Swinka odnotowany przez *Spominki płockie* (MPH, t. III, s. 119) jako poległy podczas obrony Dobrzynia (rzekomo w 1321 r.) świadczy na dokumencie z 24 VI 1323 r. (*Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, *Archiwum Komisji Historycznej AU*, t. IV, Kraków 1887, s. 303–304, nr 18).

zji⁶³. Zdecydowana większość literatury przyjmuje, że Wańko skorzystał z usług teścia, ponieważ miał spory graniczne z Anastazją⁶⁴. Odmienny pogląd sformułował H. Paszkiewicz wiążący wydarzenia dobrzyńskie z rozgrywką o tron Rusi halicko-włodzimierskiej. Autor ten podnosi możliwe pretensje Anastazji, która jako córka Lwa halickiego miała do tegoż tronu prawa lepsze niż matka Bolesława Jerzego Trojdenowica, Maria — córka Jerzego I, rodzonego brata Anastazji. Najazd miałby skłonić Łokietka do zdecydowanego poparcia Trojdenowica, na którego godził się także Giedymin, sam mocno sprawami ruskimi zainteresowany (żoną jego syna Lubarta była córka księcia włodzimierskiego Andrzeja Juriewicza)⁶⁵. Argumentem popierającym tę tezę jest według H. Paszkiewicza wymienianie przez wszystkie źródła Anastazji, jako osoby przeciwko której najazd był kierowany, świadczy to jednak głównie o tym, że sprawowała ona wówczas realną władzę w księstwie, co znalazło odbicie w źródłach⁶⁶.

Wydaje się, że bardziej odpowiada realiom hipoteza Paszkiewicza, gdyż oderwanie ziemi dobrzyńskiej od Mazowsza po śmierci Bolesława I w 1248 r. przebiegało w sposób pokojowy, również później o żadnych zatargach granicznych nie słyszymy⁶⁷, dlatego trudno przypuścić, by pojawiły się one właśnie w tym czasie. Prawdopodobieństwo tego typu sporów było tym mniejsze, że przez długie lata władcy Mazowsza i Dobrzynia (całe panowanie Bolesława II i Siemowita) należeli do jednego obozu politycznego. Pozostaje więc przypuszczenie, że epizod roku 1323 związany był z wielką polityczną rozgrywką o następstwo tronu ruskiego.

Przebieg najazdu jest nam dosyć dobrze znany. Ziemię dobrzyńską zaatakowały maszerujące zapewne przez dzielnicę Wańka oddziały litewskie pod do-

⁶³ LEK Urk., t. VI, nr 3072; Wańko poślubił córkę Giedymina — Elżbietę już przed grudniem 1320 r. — zob. E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 199, Anastazja została określona jako „matertera” Wacława, gdyż była siostrą wujeczną jego ojca — Bolesława II — zob. O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 346, 444.

⁶⁴ S. Zajączkowski, *Przymierze polsko-litewskie*, s. 587; S. Zachorowski, *Wiek XIII i panowanie Władysława Łokietka*, w: *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. I, Kraków 1926, s. 389; B. Włodarski, *Między Polską, Litwą a Zakonem Krzyżackim* (sylwetka Wacława płockiego), *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, t. 16:1950, s. 11; E. Długopolski, *Władysław Łokietek*, s. 227; A. Swieżawski, *Rawskie księstwo Piastów mazowieckich 1313–1462. Dzieje polityczne*, Łódź 1975, s. 21; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 199. Natomiast E. Małczyńska, *Książęce lenno mazowieckie 1351–1526*, Lwów 1929, s. 14 wiąże ten fakt z niechęcią Wacława wobec jednoczycielskiej działalności Łokietka, symbolem której była koronacja władcy w 1320 roku.

⁶⁵ H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925, s. 18, przyp. 5; idem, *Jagiellonowie*, t. I, s. 251, 271.

⁶⁶ K. Jasiński, *Księżna dobrzyńska Anastazja i jej regencja*, w: *Ojczyzna bliższa i dalsza*, Kraków 1993, s. 429–431.

⁶⁷ Por. J. Bieniak, *Kształtowanie*, s. 8.

wództwem namiestnika grodzieńskiego Dawida⁶⁸. Spustoszeniu uległa większa część jej terytorium, spłonąć miało 10 kościołów parafialnych nie licząc kaplic⁶⁹. Duże były straty ludzkie — podobno zginęło 6 tysięcy osób obojga płci, ponadto źródła wyszczególniły 7 księży, 40 kleryków (u Dusburga — 60) i 2 zakonników reguły św. Benedykta⁷⁰. Przede wszystkim zaś zdobyte i obrócone w popiół zostało miasto stołeczne ziemi — Dobrzyń (data 14 IX odnosi się bez wątplenia do tego właśnie faktu)⁷¹. W obronie grodu dobrzyńskiego zginęło dwóch imiennie wymienionych przez „Spominki płockie” rycerzy — Włost i Świnka⁷². Pierwszy z nich to ówczesny kasztelan dobrzyński, przed 1300 r. sprawujący urząd kasztelana rypińskiego⁷³. Drugi z rycerzy — Świnka jest identyczny z bratankiem arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Świnki — Piotrem, wtedy sędzią sieradzkim, posiadającym też dobra w ziemi dobrzyńskiej⁷⁴.

Konsekwencje najazdu dla Dobrzynia były katastrofalne: na długi czas przestało istnieć tam miasto, utrzymał się tylko gród. Osada miejska została odtworzona dopiero w II połowie XIV wieku⁷⁵. Rozmiary zniszczeń zaniepokoiły nawet sąsiadów księstwa: Piotr Dusburg w swojej kronice wyraził obawę, że „... per dicti ducatus annihilacionem patebit faciliior aditus infidelibus ad Cristianorum contiguos et vicinos”⁷⁶.

Niedługo po tym kataklizmie mieszkańcy ziemi dobrzyńskiej mogli poczuć się bezpiecznie — niebezpieczeństwo litewskie zostało zażegnane dzięki sojuszowi Łokietka z Giedyminem z 1325 r.⁷⁷ Okres spokoju nie trwał jednak długo — pojawiło się bowiem zagrożenie krzyżackie. W końcu 1327 lub na początku 1328 r. książęta Władysław i Bolesław (wkrótce zmarli) wraz z matką Anastazją otrzymali od króla w zamian za niebezpieczny Dobrzyń księstwo łęczyckie.

⁶⁸ NKDM, cz. II, nr 178 — jest to list książąt mazowieckich Siemowita i Trojdena oraz biskupa płockiego Floriana proszący papieża Jana XXII o unieważnienie pokoju między Litwą a Krzyżakami, a pisany przez nich po najeździe litewskim na Mazowsze w listopadzie 1324 r.

⁶⁹ LEK Urk., t. II, nr 695; Dusburg, s. 188.

⁷⁰ LEK Urk., t. II, nr 695; Dusburg, s. 188.

⁷¹ LEK Urk., t. II, nr 695; Dusburg, s. 188; Spominki gnieźnieńskie, w: MPH, s.n., t. VI, s. 98; Spominki płockie, w: MPH, t. III, s. 119; Spominki sochaczewskie, w: ibidem, s. 119.

⁷² Spominki płockie, w: MPH, t. III, s. 119.

⁷³ Z. Lasocki, Dostojnicy i urzędnicy ziemi dobrzyńskiej w XIV i XV wieku, *Miesięcznik Heraldyczny*, t. 13:1934, s. 39; J. Bieniak, *Wielkopolska*, Kujawy, s. 227.

⁷⁴ J. Bieniak, *Wielkopolska*, Kujawy, s. 114; idem, Piotr Świnka, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 26, Wrocław 1981, s. 372; por. też przyp. 62.

⁷⁵ Idem, *Recepcja prawa chełmińskiego na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej w średniowieczu*, w: *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. I, Toruń 1990, s. 197–199; idem, *Wójtowie średniowiecznego Dobrzynia*, w: *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach*, Warszawa 1991, s. 223.

⁷⁶ Dusburg, s. 188.

⁷⁷ Por. S. Zajączkowski, *Przymierze polsko-litewskie*, s. 573–575, 587–608; M. Kosman, *Orzeł i Pogoń. Z dziejów polsko-litewskich XIV–XX wieku*, Warszawa 1992, s. 55–57.

Ziemia dobrzyńska dostała się niebawem pod okupację krzyżacką, panowanie Władysława Siemowitowica restytuowano tam dopiero po pokoju kaliskim (1343)⁷⁸

Najazdy litewskie z II połowy XIII i I połowy XIV wieku wycisnęły swoje piętno na obliczu dobrzyńskiej dzielnicy. Z pewnością spowodowały one zatrzymanie tempa jej rozwoju gospodarczego. Niewątpliwie wyprawy litewskie były przyczyną wyludnienia pięciu wsi w kasztelanii rypińskiej (Strzygi, Sumin, Sadłowo, Stępowo?, nazwa piątej zatarła się w rękopisie), których lokację „de deserto” zlecił biskup płocki Jan Piotrowi Swince w 1313 r.⁷⁹ Również z nimi należy łączyć „devastacio terrarum”, w trakcie którego zaginęła przywilej Siemowita dla rycerza Ogona na posiadanie Lubina, Woli, Dąbrówki i Murzynowa⁸⁰. Osłabieniu uległ też potencjał obronny księstwa — zniszczony został gród w Żałem, w południowo-zachodniej części powiatu rypińskiego⁸¹, a także Rypin (prawdopodobnie podczas ostatniego najazdu), skoro z rozkazu Łokietka, a więc w 1328 r. trzeba było go odbudowywać⁸².

Na przestrzeni omawianych kilkudziesięciu lat ziemia dobrzyńska była obiektem najazdów głównie o charakterze łupieskim. Tylko niekiedy możemy się w nich dopatrzeć pobudek politycznych. Wynikało to zapewne z faktu, że księstwo reprezentujące, według trafnego sformułowania S.M. Szacherskiej „ówczesną Polskę B”⁸³ nie dysponowało siłami potrzebnymi do odparcia takich ataków. Niespokojna sytuacja w innych dzielnicach Polski nie pozwalała też liczyć na skuteczną pomoc ze strony pozostałych piastowskich władców.

⁷⁸ J. Bieniak, *Kształtowanie*, s. 18–23; zob. też Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne*, s. 208–212.

⁷⁹ NKDM, cz. II, nr 134; w sprawie ilości wsi zob. J. Bieniak, *Elita ziemi dobrzyńskiej w późnym średniowieczu i jej majątki*, w: *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej*, Włocławek 1995, s. 44, przyp. 213.

⁸⁰ KDP, t. II, nr 481 - jest to potwierdzenie owego zaginionego dyplomu dokonane przez księcia Władysława Siemowitowica.

⁸¹ A. Bogucki, *Grody a osadnictwo drobnorycerskie w ziemi dobrzyńskiej*, *Przegląd Historyczny*, t. 63:1972, s. 227.

⁸² *Lites ac res gestae*, t. I, s. 184, art. XIII (zeznanie sędziego łączycykiego Chwała).

⁸³ S.M. Szacherska, *Kancelaria Siemowita*, s. 79.

Adam Szweda

Lithuanian Invasions of the District of Dobrzyń at the Turn of the XIIIth and XIVth Centuries

Summary

The author critically discusses sources relating invasions of the District of Dobrzyń, treated at that time as Class B Poland. It is impossible to find any political reason for the invasions. They were just occasions for sheer robbery and were one of the main reasons for further delay in economic development of the District of Dobrzyń.